

Mehmet Ümit Necef

Sex og orientalisme

– med Gustave Flaubert i *hamam*

I sit indflydeserige værk "Orientalisme" nærmest dæmoniserer den palæstinensisk-amerikanske litteraturprofessor Edward Said de seksuelle relationer mellem orientalere og vestlige intellektuelle, der i 1800- og 1900-tallet rejste i Orienten. Men ved at udelukke centrale aspekter af den seksualitet, som kilderne beskriver, afslører Said fundamentale svagheder i sin egen teoridannelse.

Said retter en hård kritik imod en række vestlige forfattere, som i romaner, dagbøger eller rejsebeskrivelser har beskrevet deres seksuelle oplevelser i Orienten, herunder deres seksuelle og æstetiske fascination af orientalerne (Said 2002:31-32; 199-231)¹. De skribenter, der står for skud i bogen, er 1800- og 1900-tals-forfattere som Gustave Flaubert, Gérard de Nerval, Richard Burton, Edward William Lane, Pierre Loti, E. M. Forster og André Gide. Ifølge Said kædede disse forfattere ofte Orienten sammen med seksualitet, og denne seksualisering er for Said en vigtig del af det fænomen, som han kalder "orientalisering af Orienten".²

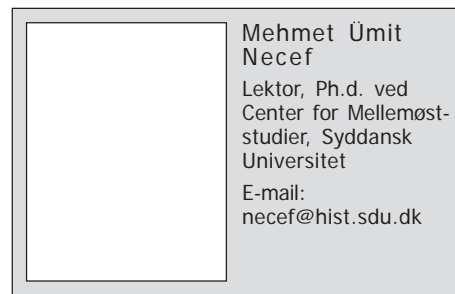
Seksualisering af Orienten betyder i denne sammenhæng, at vesterlændinge opfatter folk, der lever i Orienten, som tiltrækkende objekter for seksuel og erotisk nydelse. Kilden til nydelsen, fascinationen og tiltrækningen kan også være, at "orientalerne" har en anden måde at administrere seksualitet, kønsrelationer, mandlighed og kvindelighed på end datidens europæiske samfund.

For Said er denne seksualisering ikke kun en art seksuel og erotisk kolonisering, men også en uadskillelig del af og en slags overbygning til Vestens politiske, økonomiske og militære kolonisering af Orienten. Mens nogle vesterlændinge i Suids optik kom til Orienten med deres våben, penge og varer, samt dominerede, undertrykte, udnyttede, dræbte eller fængslede orientalerne, kom andre – de mere fintfølede og de mere intellektuelle – med deres liderlighed og koloniserede orientalerne seksuelt. Deres holdning var i virkeligheden ikke så forskellig fra de militære kolonialister, for også de afskyede, foragtede og udnyttede orientalerne.

Orientalisme: Almægtig og allestedsnærværende

Ifølge Said har der siden Antikken været en dominerende orientalistisk diskurs, som går ud på, at der er en uforenelig, uoverstigelig og essentiel forskel mellem Øst og Vest, og at Vesten er Østen overlegen: Vesten er mere rationel, demokratisk, humanistisk, fremskridts-, reform- og forandringsvenlig end Orienten. Især under kolonialismen blomstrede den orientalistiske diskurs, og de allerfleste af de vesterlændinge, der skrev og talte om Orienten, var fanget i denne diskurs; kun få, såsom Maxime Rodinson og Louis Massignon, kunne gennemskue og gøre sig fri af den. Said har utvivlsomt mange berettigede kritikpunkter imod en del af kolonitidens teoretikere og intellektuelle, som opererede med essentialistiske kategorier og så ned på orientalerne. Men hans teoretiske udgangspunkt, der forudsætter en nærmest almægtig og allestedsnærværende orientalistisk diskurs, bliver absurd, når han hævder, at seksualiseringen og erotiseringen af Orienten hos eksempelvis Gustave Flaubert enten er direkte kolonialistisk eller i ledtog med kolonialismen.

I Suids fortælling er der ingen henvisning til orientalernes egen seksualisering og erotisering af vesterlændinge, intet ord om hvorvidt orientalske mænd eller kvinder begærede vesterlændinge og forsøgte at indlede intime

forhold med dem. I Saida's præsentation virker det som om orientalerne bare sad passivt og trillede tommelfingre og rosenkrans – eller måske fortsatte de bare med at ride på deres kameler i ørkenen, ryge vandpipe i hamamen eller læse i Koranen i haremmet – mens vesterlændinge gloede på dem med seksuelt begær og forsøgte at komme i lag med dem.

Flere typer af tekster – rejseskildringer, ambassaderapporter, digte, noveller og romaner – skrevet af orientalerne, tyder dog på, at seksualisering og æstetisering ikke var et envejsfænomen, men en gensidig relation. Lad mig give nogle eksempler. I sin analyse af ambassaderapporten (*Sefaretnama*) fra Mehmet Celebi, den osmanniske ambassadør i Paris, fortæller den tyrkiske Mellemøst-historiker F. M. Göcek (1987), hvordan ambassadøren i midten af 1700-tallet lagde mærke til de franske kvinders "skønhed", deres i hans øjne ret vovede påklædning og deres – i sammenligning med de osmanniske kvinder – alt for fri omgang med mændene i byens offentlige rum og i balsale og operahuse. Den tyrkiske forfatter A. H. Tanpınar (1995) påpeger i sin analyse af en række ambassaderapporter og rejsebeskrivelser fra 1700- og 1800-tallet, skrevet af medlemmer af den osmanniske overklasse, at osmannerne ofte lagde mærke til, hvordan europæiske kvinder klædte og opførte sig. Ifølge Tanpınar var de tit fascinerede af, at de europæiske kvinder var så "frie" og "smukke" (se også Sirin 2006: 338). I sin roman med den sigende titel *Sodoma og Gomorra* (1928) tematiserer den tyrkiske forfatter Y. K. Karaosmanoglu både hetero- og homoseksuelle forhold mellem englændere og tyrkere i Istanbul under de allieredes besættelse af byen 1920-1922. Skildringerne af forholdene går ikke ud på, at aktive og liderlige vesterlændinge kaster deres øjne på, kontakter, penetrerer osv. passive, lade, tavse osv. tyrkere. Kontakt- og penetrationsønskerne og initiativerne går begge veje. Mange arabiske eksempler på den samme seksualisering og æstetisering kan findes i El-Enany (2006), hvor han diskuterer repræsentationer af Vesten i arabisk skønlitteratur. Summa summarum: Mens vesterlændingene seksualiserede og erotiserede orientalerne, gjorde orientalerne fuldstændig det samme.

Hierarki, dikotomi og diskurs

Said abonnerer på, reproducerer og videreudvikler i *Orientalisme* en teoretisk ramme, der fokuserer på hierarki og dikotomi: Orienten er blevet undertrykt, udbyttet, ekskluderet, domineret, koloniseret, marginaliseret, foragtet og nedgjort af Vesten, og dette forhold har tillige været dikotomt, dvs. at Orienten er blevet diskursivt konstrueret – som det hedder i denne jargon – som det modsatte af Occidenten. Dette grundlæggende teoretiske apparat, som Said reproducerer og videreudvikler i *Orientalisme*, har etableret et omfattende vokabular: Hegemoni, kontrol, magt, dominans, regulering, disciplinering, polarisering, antagonisme, xenofobi, racisme, fremmedhad, diskrimination, nationalisme, nationalchauvinisme, osv. Den hierarkiserede dikotomi sættes ofte i forbindelse med andre forhold, der ligeledes opfattes som hierarkisk-dikotomisk strukturerede: Vestlig etnicitet forholder sig til ikke-vestlig etnicitet på tilsvarende måde, som f.eks. mandlighed forholder sig til kvindelighed og de hvide til de sorte. Og ikke blot svarer disse hierarkiserede dikotomier til hinanden; de gennemtrænger hinanden og konstituerer hinanden. (For en uddybning og kritik af hierarki/dikotomi-teorien se Bech 2005 a, b).

Denne fremstilling kan virke lettere karikerende og dermed urimelig i relation til Said, men lad os se på hvordan han selv præsenterer sin opfattelse af forholdet mellem en række hierarkiske og dikotomiske relationer. I et interview, hvor han henviser til en feministisk marxist, siger han:

Sådanne systemer [som orientalisme] *skjuler* det enkelte individ, der gøres til genstand for undersøgelse, *fra historien* ... Sheila Rowbothams udtryk for det, som kvinder i det borgerlige samfund er udsat for, er også rammende for orientaleren. (Parallellerne mellem orientalere, sorte og kvinder er naturligvis slående) (Said 1976:45, Sids kursiveringer og parentes).

I denne artikel vil jeg forsøge at vende Sids – delvis berettigede – kritik af Orientalismen imod ham selv, idet jeg vil argumentere for, at Sids "system", dvs. hans teoretiske apparat, "skjuler det enkelte individ", i denne sammenhæng Gustave Flaubert, "fra historien". Det enkelte individ Gustave og hans komplekse liv og ikke mindst seksualitet bliver skjult for læseren, idet han misrepræsenteres som en liderlig hvid mand på jagt efter "orientalske" kvinder, og som en mand der både nyder frugterne af og baner vejen for kolonialismen.

Gustave Flaubert (1821-1880) er netop den skønlitterære forfatter, som Said vier mest spalteplass, fremgår det af personregistret i slutningen af bogen. Og drøftelsen af Flauberts tekster er det felt, hvor seksualitetsproblematikken udspilles mest dramatisk i *Orientalisme*. Said erklærer sin ubetingede beundring for Flaubert, men der er allerede i indledningen mindst fem henvisninger til ham som et eksempel på koblingen mellem Orienten og seksualitet.

Flaubert er især kendt for sin roman *Madame Bovary* (1857), men også for sine dagbøger, rejseoptegnelser og breve, som i deres ucensurerede udgaver alle er skrevet i et åbenhjertigt og sine steder selvironisk og seksuelt direkte sprog. De første posthume udgivelser af de private papirer var stærkt censurerede på grund af datidens seksualmoral. Da Said udgav *Orientalisme* i 1978, havde han imidlertid adgang til Flauberts ucensurerede breve og optegnelser i bogen *Flaubert In Egypt: A Sensibility On Tour* (Flaubert 1972); og Said henviser selv til denne bog (1978:103 samt note 98 på s. 335; dansk oversættelse Said 2002:217 samt note 227 på s. 407). Jeg skal om lidt vende tilbage til betydningen af denne omstændighed.

Ud over at reproducere teorien om hierarki og dikotomi abonnerer Said på en bestemt diskursteori, der hævder sig inspireret af Michel Foucault. I denne diskursteoretiske traditions optik er det til tider uklart, hvorvidt virkeligheden overhovedet findes, og hvorvidt der er andet end diskurser, som bestemmer hvordan vi oplever verden. I dette grundlæggende begrebsapparat er der ikke megen plads eksempelvis til den sociale virkelighed med dens sanselighed og stemninger, som spiller sammen med den enkeltes lyst, begær og angst. I tråd med denne diskursforståelse er det Saids udtalte ambition at analysere den interne konsistens i "Den orientalistiske diskurs", og ikke at beskrive den "reelle Orient", ej heller at sammenholde "Den orientalistiske diskurs" med den sociale og politiske virkelighed i Orienten (Said 1978:5, 203). For Said er sandhedsværdien af det, der er blevet skrevet om Orienten, enten irrelevant eller uvæsentlig (Said 1978:94).

Denne diskursforståelse er problematisk af to grunde. For det første: Hvis "Den orientalistiske diskurs" blot er grundløse repræsentationer, fantasier osv., og hvis dens korrespondens med den sociale og politiske virkelighed enten er ikke-eksisterende eller irrelevant, hvordan kan denne diskurs så ikke blot parasitere på, men også bane vejen for og fremhjelpe kolonialismen?³ For det andet bliver Saids teoretiske udgangspunkt om at alt handler om diskurs, og at diskurserne bestemmer den måde vi tænker om et bestemt emne, styrende ud over enhver rimelig grænse. Når Said kører med sin støjende og velmurte *juggernaut*, kvæler den enhver stemning, fascination, duft, lugt, lidelighed og ophidselse, der kan opstå mellem mennesker under mere eller mindre intime møder. Den vestlige orientalistiske diskurs om Orientens underlegenhed og irrationalitet har i Saids fremstilling bestemt den måde, Flaubert oplevede egyptiske mænd og kvinder på. Hans seksuelle og æstetiske fascination af egyptiske kvinder, kurtisaner, mænd og unge fyre, de anderledes krops-, gade- og bydufte, solopgang og solnedgang i ørknen eller ørknens barskhed og ensomhed, er bare biting sammenlignet med den kendsgerning, at Flaubert tilhørte en kolonialistisk nation, Frankrig.

Det væsentligste for Said er altså at analysere forholdene ud fra begreber om hierarki og dikotomi, og ud fra en diskursorienteret synsvinkel. I hans optik opførte datidens europæiske intellektuelle sig som flanører og vagabon-

der i Orienten og havde ikke blik for magtaspektet: De så bort fra, at de var medlemmer af nationer, der var i gang med at kolonisere og beherske Orienten, og at det økonomiske og ideologiske grundlag for deres rejse i Orienten netop var Orientens underlegne position.

Said gør eksempelvis et stort nummer ud af Flauberts forhold til kurtisane Kuchuk Hanem, som dukker op allerede i bogens indledning og senere beskrives indgående⁴. Han gør mødet til noget paradigmatisk og belaster det med betydninger, som det ikke kan bære:

. . . Flauberts møde med en egyptisk kurtisane førte til skabelsen af en meget indflydelsesrig model for den orientalske kvinde. Hun talte aldrig om sig selv, hun fremstillede aldrig sine følelser, sin virkelighed eller sin historie. Han talte og repræsenterede hende. Han var udlænding, forholdsvis velbeslået og mand, og dette var historisk vigtige kendsgerninger, der gav ham en dominerende stilling, så han ikke blot kunne besidde Kuchuk Hanem fysisk, men også tale på hendes vegne og fortælle sine læsere, på hvilken måde hun var "typisk orientalsk" (Said 2002:31-2).

Man kan se, at Said allerede her i indledningen kører hierarki/dikotomi-tesen i stilling: Vest-Øst, mand-kvinde, rig-fattig, talende-tavs, magtfuld-svag, dominerende-domineret, fremstilleren-den repræsenterede, kolonisatoren-den koloniserede. I Saims tekst mister forholdet mellem Flaubert og Kuchuk sin konkretthed, stemning og sine unikke træk og bliver i stedet til en politiseret metafor for hele forholdet mellem Øst og Vest.

For Said er Flauberts indtrængning i Kutchuk Hanem den mest udsøgte metafor for Vestens kolonialistiske indtrængning i og dominans over Østen. Mens Vesten i *Orientalismen* altid bliver kønsbestemt som mandlig, bliver Østen udelukkende kønsbestemt som kvindelig. Hver gang Said i sin tekst tager et seksuelt eller erotisk tema op – et seksuelt forhold, lyst, begær, fascination, tiltrækning – er det udelukkende en vestlig mand, der begærer, trænger ind i, dominerer, taler for, beskriver, osv. en østlig kvinde. Ud over at kønsbestemme Vesten og Østen som henholdsvis mandlig og kvindelig, bestemmer han også både vesterlændingenenes og østerlændingenenes seksuelle lyst som heteroseksuel eller heteroerotisk. Selv om der i teksten er en række indforståede hentydninger til "andre former for sex", præsenteres de stærkt kritiserede forfattere – såsom Flaubert, Gide, de Nerval, Gautier – og deres tekster, efter de er blevet klinisk rensset for homoseksualitet og homoerotik. Said klager over den vestlige holdning om at:

[f]or det meste syntes Orienten at have forbrudt sig mod det, som er passende på det seksuelle område. Alt ved Orienten . . . oste af farlig

seksualitet og truede hygiejne og renlighed i hjemmet med en umådeholden "frihed i kønslig omgang. . ." (s. 199).

Men man kan meget vel vende denne klagesang mod ham selv, al den stund han selv fortrænger det upassende, det farlige og det perverse i eksempelvis Flauberts tekster. Disse oser ellers i rigelig mængde af farlig og upassende sex, men Saida's repræsentation af dem er, trods dens negative fortegn, hygiejnisk og salonfæhig.

Orienten og homoseksualitet

I sit fokus på dikotomier er det således bemærkelsesværdigt, at Said helt går uden om et forholdsvis centralt aspekt af de nævnte forfatteres orientalske fascination, nemlig den homoerotiske stemning og de homoseksuelle aktiviteter, som de – med rette eller urette – oplevede som udbredte og alment accepterede i Orienten. Dikotomien hetero-/homoseksualitet glimrer således ved sit fravær i perlerækken af dikotomier.

Af en eller anden grund fortrænger og skjuler Said, at for eksempel Flaubert ikke kun var interesseret i at komme i lag med egyptiske kurtisaner, men også med unge feminine fyre (*bardasher*), og at han meget åbent skriver om disse og tilsvarende lyster og erfaringer i sine dagbøger og breve. Said undlader at skrive direkte og utvetydigt om, hvad der er på spil og nøjes med nogle svage hentydninger:

Orienten var et sted, hvor man kunne søge efter seksuelle oplevelser, der ikke var tilgængelige i Europa. Stort set ingen europæisk forfatter, der skrev om eller der rejste til Orienten afstod fra denne søgen. Flaubert, Nerval, "Dirty Dick" Burton og Lane er kun de mest kendte . . . Hvad de ofte – og med rette, vil jeg mene – ledte efter, var en anderledes slags seksualitet, måske mere udsvævende og mindre skyldbetynget (Said 2002:223) ⁵.

Said erklærer sig altså enig med disse forfattere i, at der findes "en anderledes slags seksualitet" i Orienten. Men han uddyber ikke, hvad denne "anderledes slags seksualitet" går ud på – på trods af, at bogen blev udgivet i 1978, dvs. i et årti hvor det i de vestlige akademiske miljøer var accepteret at undersøge, debattere, italesætte og sågar lovprise forskellige former for seksualitet, jf. ikke mindst Michel Foucaults arbejder fra 1970'erne, som Said i *Orientalisme* (1978) peger på som nogle af sine vigtigste teoretiske inspirationskilder.

På overfladen fremstår det altså som om Said med begrebet "anderledes slags seksualitet" mener diverse variationer og "perversiteter" mellem mænd og kvinder. Men i 1800-tallet ville en europæisk mand næppe rejse hele vejen til Cairo og Beirut eller det langt mere kosmopolitiske og lystige Istanbul for den slags oplevelser, da han ville have rigelige muligheder for at tilfredsstille

sine lyster både med de frigjorte kvinder og med de prostituerede i de mange bordeller i de store europæiske byer.

Ud over passagen med "anderledes slags seksualitet" er det tætteste Said kommer til at antyde, at "han ved det som alle indviede ved, men som han ikke tør sige højt" (det som den amerikanske historiker R. L. Clark ironisk kalder "keep[ing] the open secret of homoeroticism safely in the closet" – Clark 1999:336), den passage, hvor han går i gang med at banke Flaubert ind i sin "seksuel kolonialisme"-kategori:

Hvorfor Orienten stadig synes at indebære, ikke kun frugtbarhed, men seksuelle løfter (og trusler), en utrættelig sanselighed, ubegrænset begær, dybe skabende energier, kan man kun spekulere over. Det er desværre ikke emnet for min analyse her, selv om jeg har bemærket dets hyppige forekomst (Said 2002:221).

Clark bemærker Suids "vemodige men teatraliske suk" i den anden sætning, hvilket desværre går tabt i den danske oversættelse. For at tydeliggøre Suids suk og hans hentydning til den "indviede læser", gengiver jeg den engelske original: "[I]t is not the province of my analysis here, alas, despite its frequently noted appearance" (Said 1978:188).⁶

Flaubert taler ud

Lad os give ordet til Flaubert selv, før vi forsøger at forklare, hvorfor Said mon fortrænger Flauberts homoerotiske lyster og erfaringer. Men lad mig allerede nu afsløre, hvad min pointe *ikke* er. Jeg vil ikke hævde, at når Said undgik at tale om homoseksuelle emner, er det fordi han var "skabsbøsse". Denne sammenhæng er blevet antydnet i anden forskning, og der er formentlig noget om dette. Men det er ikke den pointe min artikel sigter mod at fremføre.

Det sted, hvor Flaubert er mest åben om sine homoseksuelle lyster og erfaringer, er i hans brev fra Ægypten dateret 15. januar 1850 til sin gode ven, Louis Bouilhet:

A propos *bardash'erne*, Her er de ret accepterede. Man indrømmer sin sodomi, og man taler om den ved bordet på hotellet. Nogle gange benægter du lidt, men så driller de andre dig, og du ender med at tilstå⁷.

Bagefter gør Flaubert nar af den "mission", som den franske regering gav ham:

Da man rejser med et uddannelsesmæssigt formål, som vi jo gør, og da man er påduttet en mission af regeringen, har vi betragtet det som vo-

res pligt at give os hen til denne form for udløsning. Indtil nu har lejligheden ikke budt sig. Men vi fortsætter med at søge (Flaubert 1972:84).

Lad os dvæle lidt ved denne (selv)ironiske og legende bemærkning, som viser en side af Flaubert, der underkommunikeres i *Orientalisme*: at han tilhørte den kulturkritiske og –pessimistiske strømning i fransk tænkning i 1800-tallet (jf. Goldbæk 1993, ikke mindst p. 27-30). Baggrunden for Flauberts bemærkning er, at han og hans rejsekammerat Maxime du Camps rejse til Egypten var støttet af den franske regering, og deres officielle opgave var at bidrage til dokumentation af landets historiske værdier. Men som det fremgår, skriver Flaubert til sin nære ven, at han i virkeligheden misbruger regeringens tillid til blandt andet at afprøve forskellige former for udløsning, herunder den "sodomitiske". Saida's kritik, der går ud på at Flauberts projekt var en (hetero)seksuel kolonisering af Orienten, og at hans og de andre "pilgrimmes" skrifter var en del af den koloniale magtdiskurs, er således ikke uden videre berettiget. Man kan heller ikke undgå at bemærke, at vi på den ene side har en lettere desorienteret livsnyder og en æstetiker (Flaubert), der suger alt det anderledes, alt det fremmede i Egypten til sig, og på den anden side en kulturkritisk 1970'er-intellektuel (Said), der poserer som forarget på de undertryktes vegne og som vrisser ad andre intellektuelle, der fortolker deres møde med den fremmede Orient i helt andre kategorier end dem, der var *comme il faut* i 1970'ernes kulturkritiske kredse.

Vi vender tilbage til Flauberts brev. Efter denne lettere benægtende tone ("Indtil nu har lejligheden ikke budt sig"), skriver Flaubert mere tydeligt om sine lyster og forsøg på have sex med en bestemt ung "slyngel":

Det er i badeanstalter, den slag ting foregår. Du reserverer badet til dig selv [...] og du spidder din knægt i et af værelserne. Vær desuden vis på, at alle bade-drenge er *bardasher*. Massørerne [...] er ofte ret pæne unge drenge. Vi [Flaubert og du Camp] havde øje på et etablissement meget tæt på vores hotel. Jeg reserverede badet til mig selv. Jeg gik derhen, men slynglen havde fri netop den dag! (Flaubert 1972:84-5).

Senere i brevet fortæller han, hvordan han høfligt afviste en ca. 50-årig egyptisk massørs seksuelle tilnærmelser i en *hamam*. Ægypteren modtog afvisningen med et smil, hvilket Flaubert fortolker således:

Du kan ikke snyde mig – du kan lige som alle andre lide det, men i dag har du af en eller anden grund besluttet dig for ikke at ville (Flaubert 1972:85).

I det samme brev fra 15. januar 1850 skriver Flaubert: "Vi har endnu ikke set nogen dansende piger [...] Men vi har set mandlige dansere. Oh! Oh! Oh!". Disse unge mænd danser i restauranten på det hotel, som Flaubert og du Camp bor på, "mens en gentleman [en fransk diplomat] stadig sad og spiste sin frokost" (Flaubert 1972:83). Flaubert beskriver dem således:

Som dansere, forestil dig to slyngler, ret grimme, men charmerende i deres fordærvelse, i deres slibrige, sjofle, lystne blikke og deres bevægelers kvindagtighed, udklædt som kvinder, deres øjne farvet med antimon. En gang imellem under dansen kommer alfonsen, som bragte dem [...] med slibrige bemærkninger i et forsøg på at sætte ekstra krydderi på en ting, som allerede er ret tydelig i sig selv. Det er for smukt til at være spændende. Jeg tvivler på, om vi vil finde kvinderne lige så gode som mændene. [...] Jeg vil sørge for, at denne henrivende Hasan el-Belbeissi kommer igen. Han skal specielt danse *Bien* for mig. Udført af en *bardash* som ham, kan det næppe være en ting for babyer (Flaubert 1972:83-4).

I et senere brev til Bouilhet fra 2. juni 1850 fortsætter Flaubert i den samme legende og spøgende tone:

For resten, du spørger mig, om jeg har fuldbyrdet denne affære i *hamam'erne*. Ja – og på en koparret ung slyngel, som bar en hvid turban. Det fik mig til at le, det er alt. Men jeg skal forsøge igen. For at man kan komme frem til en ordentlig konklusion, bør et eksperiment jo gentages (Flaubert 1972:203-4).

Af disse breve fremgår for det første, at Flaubert er interesseret i sex mellem mænd i Egypten og selv har prøvet⁸. For det andet, at det er hans indtryk, at erotik og seksualitet mellem mænd er en mere eller mindre anerkendt del af den generelle kultur, og ikke noget der hører til en speciel minoritet. For det tredje er det ikke kun seksuelle forhold mellem voksne mænd og unge fyre, som Gustave Flaubert lægger mærke til i Egypten, men også seksuelle forhold mellem voksne mænd. Der er ikke tegn på, at det var denne sidstnævnte form, han selv var interesseret i. Men hans omtale af den 50-årige massør i hammen er, om end spøgende, ikke nedgørende. Han konstaterer et faktum, og markerer måske samtidig, at han har forståelse for en indstilling til seksualitet, der betragter sex mellem voksne mænd som en almen mulighed⁹. Sidst og ikke mindst opererer Flaubert ikke med en essentialistisk og hierarkisk-dikotomisk verdensopfattelse, ifølge hvilken sex mellem mænd er negativt ladet og derfor forbeholdt orientalerne, mens han og de vesterlændinge han er sam-

men med i Egypten så at sige pr. natur bliver chokerede og forargede over orientalernes udbredte homoerotik. Tværtimod antydes det i Flauberts (og du Camps) breve og dagbogsnotater, at både han selv og de andre vesterlændinge havde homoerotiske lyster allerede før de rejste til Orienten, men ikke havde mulighed for at afprøve disse menneskelige muligheder i Frankrig. Man kan sågar hævde, at Flaubert med sin afslappede og legende indstilling til diverse former for seksualitet anticiperer de senere års bestræbelser i dele af forskningen, der fremhæver at diverse former for seksualitet bedst kan beskrives og begribes som en smagssag (jf. Bech 1997:208-212).

Homoseksualitet og Saids teoriapparat

Disse ret fyldige citater mere end antyder, at Flaubert kan betegnes som en mand, der var tiltrukket af både kvinder og mænd, ikke mindst unge fyre, og at den homoerotiske stemning i Ægypten, ikke mindst i *hamam'erne*, fascinerede ham. Så hvorfor undlader Said at nævne det?

Flere forskere har peget på, at Said fortrænger – de har brugt ord og udtryk som *sidestepping*, *silencing*, *keeping in the closet* osv. – ikke kun Flauberts, men også en række andre forfatters homoseksualitet/-erotik i *Orientalisme* (se f. eks. Clark 1999, Boone 2001, 1995; Behdad 1994a, b; Hastings 1992). Clark laver en liste over de forfattere, som Said beskylder for "seksuel kolonialisme" – Richard Burton, Lord Byron, T. E. Lawrence, E. M. Forster, William Beckford, Oscar Wilde, Somers Maugham og Edward Fitzgerald – og fortsætter:

All these men (and I note in passing that Said is really interested only in men and in women only in relation to men) were "homosexual", and yet nowhere is this fact acknowledged. Nor, indeed, does Said anywhere acknowledge the homoerotic attraction that the Orient held for these Westerners and what role this attraction may have played in the West's long romance with the East (Clark 1999:338).

Det er naturligvis problematisk at betegne samtlige af disse forfattere som "homoseksuelle", da homoseksualitet som kategori var under konstruktion i anden del af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Det er uden tvivl nemt at sandsynliggøre at de havde homoerotiske interesser, men deraf følger ikke at de opfattede sig selv som "homoseksuelle" i mere specifik forstand. Imidlertid er Clark klar over denne problematik og sætter sandsynligvis derfor ordet i gåseøjne. Til perlerækken af forfattere, hvis homoseksuelle interesser fortrænges af Said, kan man tilføje franskmændene Pierre Loti og André Gide (se Necef 2003a, Berrong 2003). Disse mange forfatters "homoseksualitet" var i øvrigt meget forskelligartet. Mens Flaubert og Gide åbenbart interesserede sig for unge fyre (jf. Gides bøger *Les nourritures terrestres* fra 1897 og *Corydon* fra 1924), havde Pierre Loti foragt for dette og lovpriste kærlighed mellem to voksne

mænd i sine romaner, mest udtalt i *Aziyade* (Berrong 2003). Omvendt lagde Gide afstand til mænd, der bliver tiltrukket af andre voksne mænd, idet han kategoriserede dem sammen med "inverts" og feminine mænd.

Nogle af de nævnte forskere har desuden påpeget, at Said hverken er den første eller den sidste, der har undladt at skrive om homoseksuelle/-erotiske interesser i forbindelse med diskussion af forholdet mellem Vesten og Orienten (Boone 1995, 2001; Hastings 1992; Behdad 1994b). Således har den amerikanske litteraturforsker J. Boone (2001:44) kritiseret forfattere som Rana Kabbani (1986) og Malek Allaoula (1987), der har skrevet om vesterlændingenes seksualisering af Orienten, men fortrængt det homoseksuelle/-erotiske aspekt ved vesterlændingens erotiske fascination.

For Malek Alloula blev Orienten en psykisk skærm, på hvilken man projicerede fantasier af utilladelig og ulovlig sex, herunder forestillinger om "generaliseret perversitet"

skriver Boone og fortsætter: "Selv om Alloula kursiverer ordet perversitet, forbliver hans analyse af kolonial erotik skjult i en heteroseksuel fortolkningsramme". Angående Kabbani skriver Boone (2001:71), at hun "rejser homoerotikspøgelset blot for at indordne det under den orientalske kvindes seksualitet". Jeg vil gerne citere fra det afsnit i Kabbanis bog som Boone henviser til, både fordi det illustrerer Boones pointe, og fordi det er et farverigt eksempel på det tankeunivers forfattere som Kabbani befinder sig i:

All Easterners were ultimately dependent in the colonial power balance, but women and young boys especially so. Thus they served as the colonial world's sex symbols, its accommodating objects. Since the Victorian imagination could not conceive of female eroticism divorced from female servitude; since in the core of nineteenth-century sexuality there lurked all the conflicts of power and powerlessness, wealth and poverty, mastery and slavehood, the spectacle of subject women (and boys) could not be but exciting. (Kabbani 1986:80f).

Hvad angår baggrunden for Suids udeladelser, kommer Boone ikke rigtig ind på dette spørgsmål i sine ellers meget oplysende og velskrevne artikler (1995, 2001). Det indtryk man får er, at Said er offer for den selvsamme viktorianisme og bigotte holdning, han kritiserer andre ("orientalisterne") for. Den canadiske kulturforsker Tom Hastings (1992: 138) forbliver på konstateringsniveau: "homosexuality remains the unspoken in *Orientalism* because [Said] deems it unspeakable". Den førnævnte Clark (1999:337) er den, der kommer nærmest til et forklaringsforsøg, og det henviser til en vis grad til Suids person: I Flauberts tilfælde beundrede Said ham ikke kun, men identificerede sig også med ham.

Han vidste godt, at hvis han talte åbenlyst om kontroversielle emner som homoseksualitet, homoerotik og seksuelle relationer med helt unge fyre, ville han ikke blive taget seriøst i den intellektuelle offentlighed, mener Clark. Desuden ville han sandsynligvis skabe opmærksomhed omkring sit eget privatliv.

Mit eget forsøg på at besvare spørgsmålet om, hvorfor Said så åbenlyst fortrænger Flauberts og andre forfatteres homoseksualitet er et andet: *Deres homoseksualitet passer ikke ind i hans hierarki-dikotomi-tænkning*. Billedet af en europæisk mand, der trænger ind i, køber sex af og dominerer en tavs, domineret, og undertrykt orientalsk kvinde, passer bedre til den overordnede dikotomi-hierarki-teori end billedet af en europæisk mand, der trænger ind i – eller selv lægger krop til – mørklødede orientalerne. For ikke at tale om billedet af en vesterlandsk mand, der voyeuristisk betragter og nyder den homoerotiske stemning blandt mørklødede orientalske mænd. Flauberts fascination af de dansende unge fyre og hans seksuelle forhold til “den lille slyngel med den hvide turban” i *hamam'en* ville ikke virke så kraftfuld som metafor som hans “dominans” over Kuchuk Hanem. Tværtimod ville hans tiltrækning til det homoerotiske sætte spørgsmålstejn ved den mandighed, som han er nødt til at repræsentere, hvis Saids ideer om orientalismen med dens hierarkier og dikotomier skal passe.

Der, hvor min fremstilling adskiller sig fra den tidligere forskning, er således for det første, at jeg går mere i dybden med Flauberts breve, og for det andet, at jeg forsøger at forklare Saids valg med henvisning til hans overordnede teoretiske ramme om hierarki og dikotomi.

Findes kulturelle forskelle?

Der er yderligere et problem i Saids teoretiske ramme om den vestlige orientalismes hierarkisering og dikotomisering, der så at sige gør det nødvendigt for ham at fortrænge Flauberts homoseksualitet. Said er tvetydig omkring, hvorvidt der findes kulturelle forskelle, og hvorvidt det er legitimt at tale om dem. På den ene side skriver han, som allerede nævnt: “Orientten var et sted, hvor man kunne søge efter seksuelle oplevelser, der ikke var tilgængelige i Europa”, og at forfattere som Flaubert “ofte – og med rette, vil jeg mene – ledte efter ... en anderledes slags seksualitet, måske mere udsvævende og mindre skyldbetynget” (Said 2002:223). Det Said hentyder til, er at seksualiteten socialt konstrueres anderledes i de vestlige samfund, som de omtalte forfattere kommer fra, end i Orientten. Med andre ord er der kulturelle forskelle mellem Orientten og i det mindste Nordvesteuropa vedrørende seksualitet. Det er ikke stedet her at gå dybere ind i, hvad denne vigtige forskel skyldes, men flere forskere har påpeget mulige forklaringer. Blandt andet har man henvist til den udbredte kønsopdeling i Orientten, som indebærer, at hvert af kønnene nærmest lever for sig; islams mindre fordømmende holdning til sex mellem mænd i sammenligning med jødedommen og kristendommen; og islams for-

herligelse af mænds seksualitet (se f. eks. Murray & Roscoe 1997, Schmitt & Sofer 1992). Det er netop denne (sex)kulturelle forskel, der har gjort Orienten fascinerende for mange forfattere med homoseksuelle interesser. Da de – af den eller den anden grund – ikke kunne udfolde disse interesser i deres egne lande i Nordvesteuropa, eller da de fandt orientalske mænd erotisk og æstetisk mere tiltrækkende end de vestlige, tog de til Orienten.

Imidlertid betragter Said i en af de mest vidtløftige passager i *Orientalisme* påstanden om kulturel forskel som sådan som farlig og ildevarslende:

Kan man inddele den menneskelige virkelighed, sådan som den menneskelige virkelighed jo reelt synes at være inddelt, i klart definerede kulturer, historier, traditioner, sågar racer, og alligevel overleve konsekvenserne af dette på en menneskelig måde? Med at overleve konsekvenserne på en menneskelig måde mener jeg, om det overhovedet er muligt at undgå den fjendtlighed, der kommer til udtryk i inddelingen af menneskeheden i så at sige "vi" (vesterlændinge) og "dem" (orientalerne). For sådanne inddelinger er generaliseringer, hvis formål i historien og i dag har været at fremhæve betydningen af en opdeling i en slags mennesker og en anden slags mennesker, som regel i et ikke specielt beundringsværdigt øjemed (Said 2002:72).

Denne passage er i en anden sammenhæng blevet kritiseret af den nyzealandske antropolog William Sax (1998). Ifølge Sax er det mest problematiske ved disse overvejelser påstanden om, at enhver inddeling af menneskeheden i "os" og "dem" medfører fjendtlighed, således at inddelingen af menneskeheden i forskellige kulturer uundgåeligt er et afhumaniserende foretagende. Dermed transformerer Said ligheds- og forskelsdialektikken til et uundgåeligt og allestedsnærværende fjendskab. Det er imidlertid ikke selvindlysende, at orientalismen (her i betydningen vestlige skrifter om orientalerne) uundgåeligt og nødvendigvis har set ned på sine objekter og betragtet dem som inferiorer. Tværtimod har en række orientalistes vendt op og ned på eksisterende hierarkier og ophøjet den eksotiske Anden til et objekt for beundring og efterligning frem for foragt. Said er blind for det faktum, at en række af de orientalistes, som han foragter så meget, opvaloriserer den Anden og implicit eller eksplicit kritiserer og tager afstand fra det vestlige Selv. Anerkendelsen af forskel, enten fra orientalistes eller deres studieobjekters side, indebærer ikke altid eller nødvendigvis nedgørelse af den Anden. Man kan sågar hævde, at en række orientalistes har gjort sig skyldig i romantisering og ikke i nedgørelse af den Anden.

I den forbindelse har Sax også en mere subtil pointe: Man kan hævde, at forskels-sættelse handler mere om en tovejsbevægelse, hvor den Anden på samme tid bliver efterlignet og fornægtet, beundret og foragtet, og at kilden til

denne ambivalens er genkendelsen af Selvet i den Anden. Med andre ord repræsenterer den Anden en slags skærm, hvorpå både de foragtede og begærede aspekter ved Selvet kan blive projiceret, således at ligheds- og forskelsdialektikken er opløst i en slags forskel i lighed, og det kulturelt partikulære kun begribes på baggrund af det fællesmenneskelige. Der er tale om et spejlkabinet, hvor Selvet og den Anden kan ikke skelnes og adskilles klart og tydeligt, skriver Sax.

Uanset om man accepterer den psykoanalytiske metaforik i Sax's analyse eller ej, har han ret i at forholdet mellem det vestlige Selv og den orientalske "Anden" er meget mere kompliceret end Saids analyse med dens hierarkisk-dikotomi-tese åbner op for. Og det fremstår som en logisk konsekvens af denne tese, at Said kommer til at modsige sig selv i spørgsmålet om, hvorvidt der findes seksuelle kulturelle forskelle eller ej. Udtrykt på en anden måde: Said kan ikke rent ud acceptere, at der findes sexkulturelle forskelle mellem Orienten og Vesten, idet han derved ville komme til at undergrave sin tese om at Orienten er et produkt af den vestlige hierarkisk-dikotome orientalisering.

Det er i øvrigt interessant at iagttage, at også nogle af Saids kritikere er tilbageholdende angående kulturelle forskelle på seksualitetens område. Mens det indtryk, jeg får fra forskningen om seksualitet i "Orienten", er at homoseksuel praksis og homoerotik var og er ret udbredt i Tyrkiet og en række muslimske lande i Mellemøsten og i Nordafrika, er førømtalte Boone tvetydig om dette emne. Jeg skal understrege, at forskningen tyder på, at homoseksuel/erotisk praksis er relativt udbredt, selv om der er en generel enighed om, at *identiteten* som "homoseksuel" eller som "gay" ikke er det i disse lande (jeg har uddybet dette i Necef 2003b). På den ene side latterliggør Boone Sir Richard Burton, der i efterordet til sin oversættelse af *Tusind og en nat* (1885) hævder, at "Sotadisk praksis" ("Sotadic practice"), i.e. homoseksuel praksis, er "populær og endemisk" i disse lande¹⁰. Boone betegner ironisk Burtons påstand som "en populær og endemisk" stereotype om østlige perversitet, en stereotype, der er fasttømret i den dominerende vestlige forestilling (2001:47). På den anden side nuancerer Boone sin vurdering straks efter denne sætning i en fodnote:

En række historiske faktorer har påvirket udbredelsen af og den (i vestlig opfattelse) relative tolerance over for samme-køns-kærlighed inden for Den arabiske Orients ikke desto mindre *altovervejende heteroseksuelle* kulturer (min kursivering) (note 7 på s. 72).

Boones omtale af "Den arabiske Orients kulturer" som "ikke desto mindre *altovervejende heteroseksuelle*" er problematisk. De talrige bøger af forskellig genre som han selv refererer og citerer, samt mange andre skrifter, tyder ikke på en alt-overvejende "heteroseksuel" seksuel kultur, men på samfund hvor kønne er adskilte, og i hvilke ægteskab mellem mænd og kvinder samt mange

børn ganske vist er normen, men hvor homoerotiske forhold mellem mænd er udbredte. At fastholde vestligt moderne betegnelser og dikotomier som "hetero-/homoseksuel" i forbindelse med disse samfund er både etnocentrisk og uberettiget.

Teori og empiri

Edward Said kritiserer, som nævnt, Flaubert og de andre europæiske intellektuelle fra Romantikken og fra senere perioder, der opførte sig som flanører, pilgrimme og vagabonder i Orienten, for ikke at have blik for magtaspektet, dvs. den omstændighed at de var medlemmer af nationer, der var i gang med at kolonisere og beherske Orienten. Said synes at se bort fra forskellen mellem det at gøre noget til genstand for forskning, nysgerrighed, fascination, og for magtkontrol (Goldbæk 1993:87-89). Flaubert og en række andre forfattere som Gerard de Nerval og Charles Baudelaire var ikke triumfalistiske franskmænd, der fejrede erobringen af Orienten. De var tværtimod civilisations- og kulturkritikere, der tog afstand fra naiv fremskridtstro og tanken om den franske civilisations overlegenhed. I sin iver efter at vise magtdiskursernes totalitet og deres evne til at være allestedsnærværende, kommer Said til at overse at mange intellektuelle siden kolonialismens fremmarch i Orienten forsøgte at sætte sig ud over diskursen om hierarkier og dikotomier og indtage en kritisk holdning.

Said havde teorien, og Flaubert skulle passes ind i den teoretiske ramme. Det var derfor mere belejligt for Said at konstruere Flaubert som en heteroseksuel europæisk mand, der tog til Orienten for at trænge ind i orientalske kvinder end at præsentere ham som en desillusioneret kulturkritiker med en – for nu at bruge et freudiansk begreb – "polymorf" (mangefacetteret) seksualitet, der var fascineret af den homoerotiske stemning i Orienten, og som desuden havde en del homoerotiske og homoseksuelle erfaringer. I Saims konstruktion af orientalismen er det ikke empirien, dvs. de enkelte forfatters værker og de stemninger, lyster, fascinationer, frastødninger og dufte der lyser ud af dem, som taler tilbage til teorien og får den til at justere sig selv. Men det er teorien, der taler dundertale til og afretter empirien og derved kvæler den i sin jernlogik.

Noter

1. Til grund for artiklen ligger den engelsksprogede originaludgave af *Orientalism* (Said 1978). Citater på dansk tages fra den danske oversættelse (Said 2002).
2. I det følgende bruges ordet orientaler (uden anførelstegn) som en betegnelse for en person der bor i et bestemt geografisk område, mens "orientaler" (med anførelstegn) bruges som Saims betegnelse for en orientaler der er orientaliseret gennem orientaliserende diskurs.
3. Denne kritik er inspireret af Young (2004:168-171).
4. "Kuchuk Hanem" er den franske måde at skrive det tyrkiske navn "Küçük Hanım", som betyder Den Lille Dame.

5. "Dick" er naturligvis en almindelig kortform for "Richard", altså for Burtons fornavn. Ifølge flere biografier fik Burton øgenavnet "Dirty Dick" (altså også "Beskidte tissemand"), da man mente, at han havde analsex med mænd (se Brodie 2003). Said, som ellers bruger mange ord på at angribe Burton, forklarer ikke, hvorfor Burton fik netop dette øgenavn.
6. Det skal tilføjes, at mange flere læsere nu om dage vil forstå hentydningen til homoseksualitet/-erotik end det var tilfældet i 1970'erne.
7. Af en bemærkning i et brev skrevet af Flauberts rejsekammerat du Camp fremgår ligeledes ikke blot hans egen og Flauberts interesse i unge mænd, men også at det at have sex med bardasherne var en ret udbredt seksuel nydelsesform i Egypten i det mindste i den periode de to besøgte Egypten. Flaubert og Maxime du Camp sejler med en båd ned ad Nilen til Luxor, og du Camp beskriver en Khalil, et medlem af besætningen, således: "En tidligere bardash. Han havde faktisk en charmerende bagdel, som vi ofte så, når han sprang ind i vandet med de andre sømand. Han spillede darbuka og dansede. . . . Jeg er sikker på, at han tjente som kone for nogle af besætningen" (Flaubert 1972:225). Alle citater fra Flaubert (1972) er oversat af mig.
8. F. Steegmuller, som har redigeret og oversat brevene fra fransk til engelsk, noterer at J.-P. Sartre i sin detaljerede undersøgelse af den unge Flaubert, *L'Idiot de la Famille* (1971) mente at Flaubert "ikke har fuldbyrdet denne affære i hamam'erne". Flauberts pæderastiske snak i brevene til L. Bouilhet skulle være en form for spøg, som skulle være almindelig mellem ham og hans venner, og alle henvisninger til *bardasher* i *hamamerne* skulle være pral fra en rejsendes side for at imponere en hjemmefødning med eksotiske oplevelser. Steegmuller henviser til side 687 og efterfølgende sider i Sartres bog og konstaterer lakonisk: "Other writers differ from Sartre on this question" (se noten på side 204 i Flaubert 1972).
9. "Jeg skubbede ham lidt væk, mens jeg sagde "lah, lah" ("nej, nej") – han troede at jeg var vred og hans ansigt tog et frygtsomt udtryk – jeg gav ham så et par klap på skulderen, mens jeg sagde "lah, lah" igen, men mere blidt – han gav mig et smil som betød, "Du kan ikke snyde mig – du kan lige som alle andre lide det, men i dag har du af en eller anden grund besluttet dig til ikke at ville det". Jeg selv grinede højt som en gammel gris, og badets skyggefulde hvælvning kastede lyden rungende tilbage." (Flaubert 1972:85). Det er uhyre vanskeligt at konstruere Flauberts holdning som arrogant, nedladende, racistisk osv. over for den konkrete egypter, som foreslår ham sex. Tværtimod kan man diskutere, hvorvidt disse 3-4 sætninger, hvori Flaubert ikke blot skaber en fantastisk dirrende stemning, men også giver et godt eksempel på en etisk omgang med "den anden", ikke er mere værdifulde end al den spaltepads, der er blevet brugt på at konstruere ham som en reaktionær Orientalist.
10. "Sir Richard Francis Burton: "Terminal Essay", Section D: Pederasty, from his translation of *The Arabian Nights*, 1885. Richard Burton's ten-volume translation of the *The Arabian Nights* was followed by a "Terminal Essay" addressing a number of interpretative issues. Section D addressed "pederasty". Although Burton is careful to use words like "vice" and "inversion", this essay represents one of the earliest modern efforts to collect and make know both cross-cultural and historical information about homosexuality" (a word not used by Burton)". (Citeret fra omtale af Burton på netsiden <http://www.fordham.edu/halsall/pwh/burton-te.html>).

Litteratur

- Alloula, Malek 1987: *The Colonial Harem*. Manchester: Manchester University Press.
- Bech, Henning 1997: *When Men Meet. Homosexuality and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bech, Henning 2005a: *Kvinder og mænd*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bech, Henning 2005b: "Dikotomi, hierarki etc." In: Henning Bech og Anne Scott Sørensen (red.) 2005: *Kultur på kryds og tværs*. Århus: Klim.
- Behdad, Ali 1994a: "Orientalism after *Orientalism*". In: *L'Esprit Créateur*, 34, no. 2.

- Behdad, Ali 1994b: *Belated Travelers: Orientalism in the Age of Colonial Dissolution*. Cork: Cork University Press.
- Berrong, Richard M. 2003: *In Love with a Handsome Soldier: The Emergence of Gay Identity and the Novels of Pierre Loti*. Toronto: University of Toronto Press.
- Boone, Joseph A. 1995: "Rubbing Aladdin's Lamp". In: Monica Dorenkamp and Richard Henke (red.) 1995: *Negotiating Lesbian and Gay Subjects*. New York: Routledge.
- Boone, Joseph A. 2001: "Vacation Cruises; or, The Homoerotics of Orientalism" i Hawley, J. C. (red.): *Post-colonial, Queer. Theoretical Intersections*. New York: State University of NY Press.
- Brodie, Fawn M. 2003: *The Devil Drives: A Life of Sir Richard Burton*. London: Eland Publishing Ltd.
- Clark, Robert L. A. 1999: "Queering Orientalism: The East as a Closet in Said, Ackerly, and the Medieval Christian West". In: *Medieval Encounters*. Vol. 5, no. 3.
- Flaubert, Gustave 1972: *Flaubert in Egypt: A Sensibility on Tour. A Narrative drawn by Gustave Flaubert's Travel Notes and Letters translated from French and edited by Francis Steegmuller*. London: Penguin Books.
- Goldbæk, Henning 1993: *En beduin ved navn Gustave*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Göcek, Fatma Muge 1987: *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Hastings, Tom 1992: "Said's Orientalism and the Discourse of (Hetero)sexuality", *Canadian Review of American Studies*, 23, no. 1.
- Kabbani, Rana 1986: *Europe's Myths of Orient: Devise and Rule*. London: Macmillan.
- Murray, Stephen & Will Roscoe 1997: *Islamic Homosexualities: Culture, History and Literature*. New York: New York University Press.
- Necef, Mehmet Ümit 2003a: "Pierre Loti, tyrkernes ven eller fjende?". *Mellemøst Information*, nr. 4.
- Necef, Mehmet Ümit 2003b: "Muslimers homoseksualitet". *Information om Indvandrerne*, december 2003.
- Necef, Mehmet Ümit 2004: "Scor en muslim!" In: Trine Andersen et al.: *Minority Report. En udfordring af intolerancen i dagens Danmark. Station 4: Bogen, Århus: Århus Festival for Samtidskunst*.
- Said, Edward 1976: "Interview". *Diacritics* 6.3 (Fall):30-47.
- Said, Edward 1978: *Orientalism. Western Representations of the Orient*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Said, Edward 2002: *Orientalisme: Vestlige forestillinger om Orienten*. Roskilde: Roskilde Universitets Forlag.
- Sax, W. 1998: "The Hall of Mirrors: Orientalism, Anthropology, and the Other". *American Anthropologist*, vol. 100, nr. 2.
- Schmitt, Arno & Jehoede Sofer (eds) 1992: *Sexuality and Eroticism Among Males in Moslem Countries*. New York: Harrington Park Pres.
- Sirin, Ibrahim 2006: *Osmanli Imgeleminde Avrupa* (Europa i den osmanniske forestilling). Istanbul: Lotus.
- Tanpinar, Ahmet Hamdi 1995: *19. Yüzyil Türk Edebiyati* (Tyrkisk litteratur i det 19. århundrede). Istanbul: Caglayan Yayinlari.
- Young, Robert J. C. 2004: *White Mythologies*. London: Routledge.